
VOOR VOLK EN VADERLAND?

Patriottische motieven bij de hussieten tijdens de Hussietenoorlogen, 1419-1434

Steven Verhoeven

S4349830

Bachelorscriptie Radboud Universiteit

Begeleider: dr. B. Roest

Nijmegen, 15 juni 2016

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Duitsers in Bohemen.....	10
Etnisch-nationale verhoudingen aan de vooravond van de Hussietenoorlogen.....	11
Jan Hus en de Tsjechische <i>natio</i>	11
Utraquisten: de Tsjech als hussiet	14
Duitsers als ‘vijanden van de waarheid’.....	15
De ware Tsjech.....	17
Petr Chelčický: kritiek op het ‘nationale’ denken.....	19
Taborieten: strijders van God	21
Jan Žižka.....	22
Taborietenartikelen en hussietenliederen	23
Prokop de Grote en de latere taborieten	27
Conclusie.....	29
Bronnen en literatuur.....	31
Bijlage 1: kaart van Bohemen in de vijftiende eeuw.....	35
Bijlage 2: brief van de Pragenaren aan de Boheemse adel, 5 november 1420	36

Inleiding

Op 6 juli 2015 werd de 600^e sterfdag van Jan Hus (ca. 1370-1415) in Tsjechië uitgebreid gevierd. Er werden onder andere nieuwe standbeelden onthuld en er werd een serie postzegels met een beeltenis van Hus erop uitgegeven. Ook werd er in Husinec, de geboorteplaats van Hus, een nieuw 'centrum van Jan Hus' geopend. Het gebouw is een reconstructie van zijn vermeende geboortehuis. De herinnering aan Hus en de hussieten is dus nog altijd zeer levendig in Tsjechië. Hus wordt gezien als een 'vader van de Tsjechische natie'. In het herinneringsjaar sprak de Wereldraad van Kerken over Hus als 'founder of the nation'.¹ De Tsjechische minister van Buitenlandse Zaken zei: 'the Czech public should remember Hus' personality, not only on the occasion of this anniversary.'² Het nationale monument op de Vitkovheuvel in Praag (zie voorpagina) toont de hussitische generaal Jan Žižka als een Tsjechische vrijheidstrijder die de koning versloeg. Deze uitgebreide herinneringscultuur roept de vraag op of Jan Hus en de hussieten zelf al een soort Tsjechisch patriottisme nastreefden, of dat dit hen later is toegeschreven.

Jan Hus was een middeleeuwse kerkhervormer. Hij bekritiseerde de katholieke kerk vanwege verschillende misstanden, zoals corruptie, aflatenhandel en simonie (handel in kerkelijke ambten). Daarnaast pleitte Hus voor de verkondiging van Gods woord in de volkstaal en vond hij dat geestelijken, de paus inclusief, geen wereldlijke macht mochten hebben. Hij verwierp hiermee de macht van de paus, die hem excommuniceerde. Hij verscheen op uitnodiging van de latere koning Sigismund op het Concilie van Konstanz (1414-1418) om zijn leerstellingen te verdedigen, maar hij werd vanwege zijn 'ketterij' op 6 juli 1415 verbrand, ondanks dat hem door Sigismund bescherming was toegezegd.³ Hus' theologie kreeg veel aanhang in Bohemen, omdat zijn opvatting door priesters werden verspreid. Toen de 'verrader' Sigismund in 1419 koning werd, leidde dat tot de Hussietenoorlogen (1419-1434). Hun 'ketterij' werd door zowel de koning als de paus veroordeeld. De opstandelingen, die naar Hus 'hussieten' werden genoemd, vormden geen homogene groep. De gematigde hussieten (utraquisten) en de radicale hussieten (taborieten) strenden aanvankelijk samen tegen het leger van koning Sigismund, die gesteund werd door paus Martinus V. De paus kondigde zelfs meerdere kruistochten af tegen de hussieten. Qua ideologie dreven de twee hussitische partijen echter steeds verder uit elkaar en vanaf 1423 strenden ze ook tegen elkaar. Uiteindelijk leidde dit ertoe dat in 1434 de utraquisten, die op voorwaarde van het behoud van utraquisme (eucharistie in beide vormen, zowel brood als wijn)

¹ Wereldraad van Kerken, 'WCC pays tribute to Jan Hus on 600th anniversary of his death' <<https://www.oikoumene.org/en/press-centre/news/wcc-pays-tribute-to-jan-hus-on-600th-anniversary-of-his-death>> [geraadpleegd op 03-06-2016].

² National Jan Hus Festival 'Commemoration: 600 years since the burning of Jan Hus' <<http://janhus600.cz/english/burning>> [geraadpleegd 03-06-2016].

³ Sigismund was op dat moment wel al koning van Hongarije, maar nog niet van Bohemen.

het gezag van kerk en koning weer accepteerden, de taborieten versloegen. Hiermee kwam er een einde kwam aan de Hussietenoorlogen.

Geschiedschrijving over Jan Hus en de hussieten kent een lange traditie, waarbij een veelheid aan perspectieven op het onderwerp is losgelaten. Al vanaf de negentiende eeuw is de studie van hussieten een centraal thema in de Tsjechische geschiedschrijving, zoals de Tachtigjarige Oorlog (of Nederlandse Opstand) dat in Nederland altijd is geweest. Ook in de Duitse geschiedschrijving werd het onderwerp al regelmatig behandeld, omdat Bohemen in de middeleeuwen onderdeel was van het Heilige Roomse Rijk. Vanaf halverwege de twintigste eeuw hebben ook historici van andere nationaliteiten dit onderwerp opgepakt, waardoor een internationalisering van het onderwerp zijn intrede deed. Dit culmineerde in de oprichting van de *Bohemian Reformation and Religious Practice* (BRRP) in 1994, een serie van tweejarige conferenties en daaruit voortvloeiende publicaties over deze Boheemse Reformatie. Jan Hus en de hussieten stonden hierin centraal.⁴

Van Jan Hus en de hussieten worden meestal religieuze aspecten behandeld. Hierin zijn echter verschillende benaderingen te onderscheiden. Een eerste invalshoek zag in Jan Hus een voorloper van de Reformatie. Deze benadering was voornamelijk prominent aanwezig in de negentiende en vroege twintigste eeuw. We zien Jan Hus als voorloper van Maarten Luther in deze periode ook sterk visueel gepresenteerd, zoals in het *Lutherdenkmal* in Worms uit 1900. Hierin wordt de centrale figuur (Maarten Luther) geflankeerd door onder andere Jan Hus.⁵ Exponenten van deze benadering waren onder andere Tsjechische nationalistes zoals de historicus en politicus František Palacký en de latere president Tomáš Masaryk, beiden zelf protestant. Zij zagen Hus als een protestant en daarmee als voorloper van de Reformatie.⁶ Recentere historici wijzen deze interpretatie echter van de hand en beschouwen deze hussitische revolutie als een onafhankelijke ‘eerste reformatie’. Voornamelijk door het werk van de Tsjechische theoloog en historicus Amadeo Molnár won deze interpretatie aan kracht. Molnár zag laatmiddeleeuwse ketterijen niet als voorlopers van Luther of Calvin, maar als reformaties op zichzelf.⁷ Deze opvatting van een ‘eerste reformatie’ wordt ook gedeeld door de Canadese historicus Thomas A. Fudge. In zijn boek *The Magnificent Ride: The First Reformation in Hussite Bohemia* beargumenteert Fudge dat deze hussitische revolutie duidelijk verschilde van zowel eerdere

⁴ Publicaties voortvloeiend uit een BRRP-conferentie worden gepubliceerd door de Tsjechische Academie van Wetenschappen en zijn integraal online beschikbaar, zie <<http://www.brrp.org/>>.

⁵ Anton Schindling en Markus Gerstmeier, ‘Jan Hus in der Denkmalkunst: eine Vorläufer Martin Luthers und Giordano Brunos?’, in: Badisches Landesmuseum Karlsruhe (red.), *Das Konstanzer Konzil. Katalog: 1414-1418. Weltereignis des Mittelalters* (Darmstadt, 2014), 336-339.

⁶ Cynthia Paces, *Prague panoramas: national memory and sacred space in the twentieth century* (Pittsburgh, 2009), 9-10.

⁷ Phillip Haberkern, ‘What’s in a name: or what’s at stake when we talk about “Hussites”?’, *History Compass* 9:10 (2011), 791-801, alhier 794-795.

ketterijen (zoals de waldenzen en de lollarden) als van de latere protestante Reformatie.⁸ De Tsjechische historicus František Šmahel is hierin iets terughoudender. Hoewel hij de Boheemse Reformatie niet als directe voorloper van de protestantse Reformatie beschouwt, ziet hij wel gelijkenissen in de omstandigheden waarin beide reformaties plaatsvonden.⁹

Een andere benadering die religie centraal stelt in het onderzoek, kijkt niet zozeer naar het reformatieve aspect van de hussitische beweging, maar naar de apocalyptische verwachtingen van de hussieten. Deze nadruk op chiliasme (het geloof dat na de wederkomst van Christus een duizendjarig vreedrijk ontstaat) vindt zijn oorsprong in het invloedrijke *The Pursuit of the Millennium* van de Britse historicus Norman Cohn. Volgens Cohn waren met name de radicale hussieten (taboriëten, naar de door hun gestichte stad Tábor) gemotiveerd om een nieuwe Godsstaat te vormen waarover Christus bij zijn wederkomst zou kunnen regeren.¹⁰ Deze benadering heeft navolging gekregen bij onder andere de Amerikaanse historicus Bernard McGinn.¹¹ Ook de Britse historicus Norman Housley behandelt het chiliasme bij de hussieten en focust met name op de opvattingen over een 'goddelijke oorlog' en hun beelden van de antichrist.¹²

In een tweede invalshoek ligt de nadruk niet zozeer op het religieuze aspect van de beweging, maar op de sociaal-economische verhoudingen in deze periode en in het gedachtegoed van de hussieten. Deze benadering komt voort uit een marxistische interpretatie van de Hussietenoorlogen die in de jaren vijftig ontstond, waarvan de Tsjechische historicus Josef Macek een van de exponenten was. In deze marxistische interpretatie wordt de hussitische opstand gezien als een economische reactie op een crisis van het feodalisme. Door landdegradatie en verlies aan arbeidskracht als gevolg van de pest ontstonden sociale onrusten, waarin men een religieuze taal aansloeg om de grieven te kunnen uiten. De Hussietenoorlogen werden geïnterpreteerd als een klassenstrijd van de armen tegen de uitbuitende structuren van het feodalisme.¹³ Deze marxistische interpretatie zorgde voor meer aandacht voor de lagere sociale groepen tijdens de Hussietenoorlogen. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het werk van de Tsjechische historicus František Graus, die de hussitische revolutie als een voorbeeld zag van de crisis in de late middeleeuwen. Hieronder verstond Graus een periode waarin de basiswaarden van de bevolking bedreigd werden door economische instabiliteit, sociale onrust en het verlies

⁸ James R. Palmitessa, 'Review: The Magnificent Ride: The First Reformation in Hussite Bohemia by Thomas A. Fudge', *Central European History* 33:3 (2000), 423-425, alhier 423.

⁹ František Šmahel, 'The Hussite movement: an anomaly of European history?', in: Mikuláš Teich (red.), *Bohemia in history* (Cambridge, 1998), 79-97, alhier: 79-81.

¹⁰ Norman Cohn, *The pursuit of the millennium: revolutionary millenarians and mystical anarchists of the middle ages* (New York, 1970), 210-214.

¹¹ Zie bijvoorbeeld Bernard McGinn, *Visions of the end: apocalyptic traditions in the middle ages* (New York, 1998); Bernard McGinn, John Collins en Stephen Stein (red.), *The continuum history of apocalypticism* (New York, 2003).

¹² Norman Housley, *Religious Warfare in Europe 1400-1536* (Oxford, 2002), 33-61.

¹³ Haberkern, 'What's in a name', 794.

van vertrouwen in instituties.¹⁴ Ook de Canadese historicus John M. Klassen hanteert voornamelijk een sociaal-economisch perspectief. In zijn werk beschouwt hij de rol van de economische omstandigheden van de armere bevolking in Bohemen als een belangrijke factor in het ontstaan van de hussitische beweging. Hij kijkt hierin naar de interactie tussen de zogenaamde 'kansarme' en 'bevoorrechte' groepen in Bohemen.¹⁵

Een laatste onderzoekstraditie in studies naar Jan Hus en de hussieten bestudeert het patriottisme van deze beweging, waarin niet zozeer de religieuze motieven van de hussieten centraal staan, maar hun politieke agenda. In de negentiende eeuw was dit de meest prominente interpretatie van Jan Hus. In het licht van het nationalisme werd Hus neergezet als Tsjechische vrijheidstrijder. Deze nationalistische interpretatie bereikte zijn hoogtepunt in een dispuut tussen de Duitse historicus Konstantin Höfler en het werk van František Palacký. Höfler publiceerde in 1864 het boek *Magister Johannes Hus und der Abzug der Deutschen Professoren und Studenten aus Prag 1409*, waarin hij Hus neerzet als anti-Duits.¹⁶ Hij beschouwde Hus als Tsjechische separatist, die een gevaar voor het Duitse nationalisme vormde. Palacký reageerde in 1868 met *Die Geschichte des Hussitenthums und Prof. Constantin Höfler*, waarin hij Hus neerzet als verdediger tegen het Duitse nationalisme en in die zin dus juist als beschermer van de Tsjechen en de Tsjechische zaak. Palacký geeft echter ook aan dat religieuze motieven centraal stonden bij Jan Hus.¹⁷ Volgende generaties Tsjechische historici zetten de lijn van Palacký voort en gebruikten de hussitische revolutie als manier om de Tsjechische nationale identiteit de uiten.¹⁸

Na de Tweede Wereldoorlog wordt het politieke element van de Hussietenoorlogen in eerste instantie door niet-Tsjechische auteurs onderzocht, zoals door de in Canada woonachtige Duitse historicus Frederick Heymann en de Amerikaanse historicus R. R. Betts. Beide auteurs gingen in tegen de heersende communistische interpretatie van de Hussietenoorlogen als een klassenstrijd, maar verschilden in benadering. Heymann concludeerde dat de Hussietenoorlogen als fundamenteel religieus gemotiveerd waren.¹⁹ Betts beschouwde de hervormingsbeweging daarentegen als deel van een sociale, morele en politieke revolutie en had dus een bredere

¹⁴ František Graus, 'The crisis of the middle ages and the Hussites', in: Hans-Jörg Gilomen, Peter Moraw en Rainer C. Schwinges, *František Graus: Ausgewählte Aufsätze (1959-1989)* (Stuttgart, 2002), 413-434.

¹⁵ John M. Klassen, 'The disadvantaged and the Hussite revolution', *International Review of Social History* 35:2 (1990), 249-272.

¹⁶ Peter C. A. Morée, 'Jan Hus as a Threat to the German Future in Central Europe: The Bohemian Reformer in the Controversy Between Constantin Höfler and František Palacký', in: Zdeněk V. David en David R. Holeton (red.), *Bohemian reformation and religious practice*, 9 dln (Praag, 2002), IV: 295-307, alhier 296-298.

¹⁷ Ibidem, 300-303.

¹⁸ Haberkern, 'What's in a name', 794.

¹⁹ R. R. Betts, 'Review: John Žižka and the Hussite Revolution by Frederick G. Heymann', *The English Historical Review* 72 (1957), 698-701, alhier 700.

invalshoek.²⁰ Hij koppelde de religieuze strijd voorzichtig aan een roep om meer politieke autonomie, uitgeoefend door de lagere adel, zonder af te doen aan het onmiskenbaar religieuze aspect van de Hussietenoorlogen. Deze strijd was vooral gericht tegen de heersende dynastie, niet zozeer tegen niet-Tsjechen.²¹

In tegenstelling tot het negentiende-eeuwse volksnationalisme van Palacky, keek men in de twintigste eeuw meer naar etnisch-nationale verhoudingen in het laatmiddeleeuwse Bohemen. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in het werk van John M. Klassen, naast het sociaal-economische aspect. Zijn onderzoek richt zich voornamelijk op sporen van verzet tegen het koningschap van het Huis Luxemburg. In zijn werk *The nobility and the making of the Hussite Revolution* uit 1978 komt de machtsstrijd tussen adel en koning als centraal punt naar voren. Hierin beargumenteert hij dat de Boheemse adel de hussitische hervormingen steunde omdat ze daarmee hun eigen politieke agenda, het verkrijgen van meer macht, konden verwezenlijken.²² In een andere bijdrage gaat Klassen nog een stap verder. Hij betoogt dat de machtsstrijd van de adel onder druk van hussitische hervormers ook langs etnisch-nationale lijnen werd gevoerd, waarbij Jan Hus ook meedeed in deze 'etnische rivaliteit'. Hus zag Bohemen als een gemeenschap van de Tsjechische taal, die in gevaar kwam door de vele Duitsers in Bohemen. Na de dood van Hus werden Duitsers volgens Klassen gezien als 'vijanden van de Tsjechische taal'.²³ Ditzelfde punt werd eerder ook aangehaald door de Amerikaanse historicus Howard Kaminsky in zijn werk *A history of the Hussite Revolution* uit 1967.²⁴ Kaminsky stipt het patriottische element enkele keren aan in zijn geschiedverhaal en ziet bij Jan Hus en zijn volgelingen naast de religieuze strijd ook een strijd tegen Duitse dominantie.

De patriottische motivatie van Jan Hus' wordt eveneens behandeld door František Šmahel. Volgens Šmahel had Jan Hus wel degelijk anti-Duitse sentimenten, die naar voren kwamen in zijn werk. In preken en geschriften liet Jan Hus blijken dat hij Duitsers als vijanden van de Tsjechen zag. Aan de andere kant maakte Hus volgens Šmahel geen onderscheid tussen zijn Duitse en Tsjechische aanklagers, hij zag hen allemaal als vijanden van God.²⁵ Ondanks dat Hus zelf dus wel tot op zekere hoogte patriottische motivaties had, laat Šmahel in zijn magnum opus *Die Hussitische*

²⁰ Jeanne E. Grant, *For the common good: the Bohemian land law and the beginning of the Hussite Revolution* (Leiden, 2014), 19.

²¹ R. R. Betts, 'Social and Constitutional Development in Bohemia in the Hussite Period', *Past & Present* 7 (1955), 37-54, alhier 41-49.

²² Walter F. Bense, 'Review: The nobility and the making of the Hussite Revolution by John M. Klassen', *Church History* 50:2 (1981), 212.

²³ John M. Klassen, 'Hus, the Hussites and Bohemia', in: Christopher Allmand (red.), *The new Cambridge medieval history VII: c.1415-c.1500* (Cambridge, 1998), 367-391, alhier 373-379.

²⁴ Howard Kaminsky, *A history of the Hussite Revolution* (Berkeley, 1967), 141-142.

²⁵ František Šmahel, 'The national idea, secular power and social issues in the political theology of Jan Hus', in: František Šmahel en Ota Pavlíček (red.), *A companion to Jan Hus* (Leiden, 2015), 214-253, alhier 214-226.

Revolution uit 2002 zien dat de 'nationale' spanningen onder de gewone bevolking in Bohemen niet op scherp stonden. Er was tijdens de oorlogen geen sprake van zogenaamde 'tsjechisering' van Boheemse steden.²⁶ Hoewel Šmahel een specifiek hoofdstuk wijdt aan de etnisch-nationale verhoudingen vóór de oorlogen, komt hij niet meer terug op de situatie erna, omdat er zich volgens hem geen grote veranderingen voordeden. Thomas A. Fudge gaat recht tegen elke interpretatie van Jan Hus als een soort patriot in: 'interpretations of Hus which decide he favoured the promotion of Czech interests over reform (...) are fundamentally flawed.'²⁷ Volgens Fudge zag Hus problemen in Bohemen voornamelijk als morele kwesties.²⁸ In zijn werken benadert hij de hussieten vrijwel altijd vanuit een louter religieus oogpunt, hoewel hij niet ontkent dat er een patriottisch element in hun retoriek zat. Dat was volgens Fudge echter niet de kern van Hus' gedachtengoed en evenmin dat van zijn volgelingen.²⁹

Wanneer de patriottische motieven van de hussieten worden behandeld, ligt de focus vooral op de motivatie en werken van Jan Hus zelf. Prominente hussieten na Hus, zoals de theoloog Petr Chelčický en de geschiedschrijver Vavřinec z Březové of de militaire leiders Jan Žižka en Prokop de Grote, worden in dit verband niet of nauwelijks genoemd. Dit terwijl zij (en met hen nog een aantal anderen) de leidende figuren waren in de Hussietenoorlogen of, in het geval van Vavřinec, een belangrijke bron vormen voor de oorlogen. Hoewel zij voortbouwden op het werk van Hus, hadden de hussieten ook hun eigen politieke agenda. Natuurlijk moet direct de kanttekening gemaakt worden dat de Hussietenoorlogen in eerste instantie een religieuze strijd waren. Dit onderzoek tracht ook niet de religieuze kern van de Hussietenoorlogen in twijfel te trekken. Vermoedelijk speelden naast deze religieuze motieven echter ook andere overwegingen mee, zoals patriottische motieven. Centraal in dit onderzoek zal dan ook de volgende vraag staan: in hoeverre speelden patriottische motieven een rol bij de hussieten in Bohemen tijdens de Hussietenoorlogen? Hierbij zal de focus minder op Jan Hus zelf liggen en meer op de hussieten na hem. Allereerst zal er een situatieschets worden gemaakt van de etnisch-nationale verhoudingen en de politieke situatie in Bohemen, waarbij ook gekeken zal worden naar de motivaties van Jan Hus zelf. Het is belangrijk om even bij Jan Hus stil te staan, omdat de latere hussieten zich, tenminste in hun religieuze opvattingen, vaak spiegelde aan Hus. Vervolgens zal er ingegaan worden op de patriottische motieven bij enerzijds de gematigde hussieten (utraquisten of calixtijnen) en anderzijds de radicalere hussieten (taboreteten). Beide groepen hadden hun

²⁶ František Šmahel, *Die Hussitische Revolution*, 3 dln (Hannover, 2002), I: 302-303.

²⁷ Thomas A. Fudge, *The memory and motivation of Jan Hus, medieval priest and martyr* (Turnhout, 2013), 11.

²⁸ Thomas A. Fudge, "Neither mine nor thine": communist experiments in Hussite Bohemia', *Canadian Journal of History* 33 (1998), 26-46, alhier 28.

²⁹ Thomas A. Fudge, "The magnificent ride: the first reformation in Hussite Bohemia", in: James L. Halverson (red.), *Contesting christendom: readings in medieval religion and culture* (Lanham, 2008), 227-234, alhier 232-233.

denkbeelden over etnisch-nationale verhoudingen in Tsjechië, maar deze verschilden wezenlijk van elkaar. Op die manier kan uiteindelijk een conclusie getrokken worden over het gebruik van patriottische motieven door de hussieten.

Een korte opmerking over terminologie en taal is hier op zijn plaats. Hoewel het verleidelijk is om over 'nationalisme' te praten, wordt geprobeerd dit te vermijden, omdat het een anachronisme betreft. Nationalisme kwam pas eind achttiende eeuw op en floreerde met name in het volksnationalisme van de negentiende eeuw als politieke ideologie. Daarom zal verwezen worden naar 'patriottisme' of naar het Latijnse *natio* (volksstam; een term die in de middeleeuwen ook al gebruikt werd). Vanwege de taalbarrière zal dit onderzoek zich beperken tot de beschikbare vertaalde bronnen en secundaire literatuur. Eén belangrijke bron zal uitgebreid behandeld worden, namelijk de *Hussietenkroniek* van Vavřinec z Březové. Deze kroniek vormt het enige contemporaine historische overzicht van de Hussietenoorlogen. Over de mogelijkheden en onmogelijkheden van deze bron volgt in het tweede hoofdstuk meer. Namen van personen en plaatsen staan over het algemeen in de Tsjechische spelling, tenzij de term bekend is onder een andere naam, zoals 'Praag' in plaats van 'Praha' of 'Prokop de Grote' in plaats van 'Prokop Veliký'.

Duitsers in Bohemen

Patriottische sentimenten komen niet uit het niets. Het is daarom van belang om kort stil te staan bij de etnisch-nationale verhoudingen in het laatmiddeleeuwse Bohemen.³⁰ Het gebied was sinds de elfde eeuw onderdeel van het Heilige Roomse Rijk en werd in 1198 een koninkrijk binnen het Rijk.³¹ Bohemen was vermoedelijk het autonoomste gebied van het Rijk. Sinds de Gouden Bul van Sicilië in 1212 was het de facto onafhankelijk van het rijk. Op dat moment werd officieel vastgelegd dat Bohemen een koninkrijk met erfelijk koningschap was.³² De koning kreeg allerlei privileges. Zo mocht hij voortaan lenen (*feuda*) geven aan bisschoppen, hoefde hij hofdagen niet bij te wonen tenzij ze in Nürnberg of Bamberg waren en werd Bohemen voor eeuwig vrijgesteld van belasting.³³ Deelname aan de Rijksdag bleef wel verplicht, evenals het bijstaan van de keizer met soldaten of geld.³⁴ De koning van Bohemen had niet alleen de heerschappij over het kerngebied Bohemen, maar bestuurde ook de landen van de Boheemse Kroon, te weten Moravië (sinds 1035), Silezië (1335), Opper-Lausitz (1319-1329) en Neder-Lausitz (1367).³⁵ In de veertiende eeuw bereikte Bohemen zijn politieke hoogtepunt. De Boheemse koning Karel IV werd in 1355 namelijk keizer van het Heilige Roomse Rijk, waarbij hij zetelde in Praag. Hij werd als koning van Bohemen opgevolgd door Václav IV. Het was onder zijn regering dat de onrusten met de hussieten uitbraken, die ook een patriottische component hadden. Hoewel Bohemen meerdere buurlanden had, is het belangrijk om op te merken dat vooral verschillen met Duitsers werden benadrukt, omdat zij in groten getale aanwezig waren in Bohemen.³⁶

Etnisch-nationale verhoudingen aan de vooravond van de Hussietenoorlogen

Het Boheemse kerngebied was in de hoge middeleeuwen (ca. 1000-1250) een redelijk klein gebied, waar de bevolking over het algemeen zeer homogeen was.³⁷ Pas in de twaalfde eeuw wordt voor het eerst gesproken over 'Tsjechen' en de 'natie' door kroniekschrijver Kosmas Pražský in zijn *Chronica Boemorum*. Voor hem vormden Tsjechen slechts een vrijwillig verband

³⁰ Zie bijlage 1 voor een kaart van Bohemen in de vijftiende eeuw.

³¹ De titel 'koning van Bohemen' werd in 1198 toegekend door Filips van Zwaben (r. 1198-1208), die op dit moment in een strijd was verwickeld met Otto van Brunswijk (r. 1198-1218) om het koningschap van Duitsland. In 1204 werd het koninkrijk Bohemen ook erkend door Otto, die later als Otto IV de Heilige Roomse keizer zou worden.

³² Milan Hauner, 'Czechs and Germans over the centuries: an historical review', *East Central Europe* 18:2 (1991), 127-154, alhier 139.

³³ Julius Ficker (red.), *Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard. 1198-1272*, J.F. Böhmer, Regesta Imperii V (Hildesheim, 1971), 175.

³⁴ Hugh Agnew, *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown* (Stanford, 2004), 18-19.

³⁵ Ondanks dat Moravië al sinds 1035 onder Boheems bestuur stond, werd de 'Boheemse kroon' pas onder keizer Karel IV gecreëerd.

³⁶ Nejedlý, '« Comme les orties dans le jardin, comme les aigremaines dans la crinière des chevaux... » Les conflits entre Tchèques et Allemands en Bohême au 14e et au début du 15e siècle.', *West Bohemian Historical Review* 1 (2012), 41-71, alhier 41-42.

³⁷ Ibidem, 41.

dat zich vooral sterk identificeerde met de toen heersende dynastie der Přemysliden. De weinige Duitsers die in Bohemen woonden, vestigden zich met name rond het hertogelijke hof en andere commerciële centra. Pas in de dertiende eeuw veranderde deze situatie. Grote groepen Duitse kolonisten vestigden zich in Bohemen, gelokt door grote stukken onbewerkt land en recent ontdekte afzettingen van edelmetaal. Tevens beloofden de Boheemse koningen in die tijd voordelen aan buitenlandse kolonisten, omdat dit hen inkomsten op kon leveren.³⁸ In de veertiende eeuw begonnen zich de eerste tekenen te vormen van een primitief Tsjechisch bewustzijn. Dit had voor een groot deel te maken met het feit dat Karel IV als Boheemse koning en Roomse keizer Bohemen in het centrum van zijn bestuur plaatste. Het was ook onder zijn bestuur dat er in Praag een universiteit werd opgericht. De universiteit telde in het begin echter weinig Tsjechen en had juist een heel universeel karakter.

Voor Hus en zijn opvolgers waren met name de Duitsers in Praag op sommige momenten een doorn in het oog. Hun dominante positie op de universiteit was een van deze heikele punten, maar ook op economisch en politiek gebied waren er spanningen in de etnonationale verhoudingen. Hoewel de Tsjechen een overgrote meerderheid hadden in de meeste economische sectoren, waren de Duitsers dominant in de gespecialiseerde ambachten en het produceren van luxeproducten. Het waren juist deze beroepen die het meeste aanzien hadden. Zo was Praag een stad waarin sectoren niet voorbehouden waren aan bepaalde families, maar aan een specifieke *natio*. Tsjechen hadden zeer weinig kans om de benodigde vaardigheden te verwerven om ook in deze economische tak aan de slag te kunnen. Pas na 1420, tijdens de Hussietenoorlogen, slaagden ze erin dit monopolie te doorbreken. De Duitsers concentreerden zich ook sterk in twee wijken in Praag. Het waren ook deze wijken waarin hervormers zoals Hus het minste voet aan de grond kregen. Op deze manier ontstond polarisatie tussen enerzijds hervormingsgezinde Tsjechen en anderzijds Duitsers die hierin niet mee wilden gaan.³⁹ Ondanks dat de Duitsers een minderheid waren, hadden zij wel een meerderheid in verschillende stadsraden.⁴⁰ In de meeste koninklijke steden waren de Duitsers tot 1420 dominant in de stadsraad, met uitzondering van Beroun, waar de verdeling gelijk was. In Praag waren de Duitsers zeker tot 1408 in de meerderheid.⁴¹ Met deze verhoudingen kregen Jan Hus en zijn opvolgers te maken.

Jan Hus en de Tsjechische *natio*

Dat Jan Hus bepaalde denkbeelden had over Tsjechen en niet-Tsjechen blijkt uit zijn brieven en andere geschriften. Of hij daar zelf werkelijk naar handelde is een kwestie waar de huidige wetenschap nog niet over uit is. Volgens František Šmahel moest Hus zich regelmatig verdedigen

³⁸ Ibidem, 43.

³⁹ Nejedlý, 'Les conflits entre Tchèques et Allemands', 56.

⁴⁰ Šmahel, *Die Hussitische Revolution*, I: 310. Volgens Šmahel vormden Duitsers veelal het patriciaat.

⁴¹ Nejedlý, 'Les conflits entre Tchèques et Allemands', 58-59.

omdat hij met zijn preken haat jegens Duitsers uitlokte.⁴² Hus uitte dat op verschillende manieren. Allereerst was Hus een groot voorstander van het bevorderen van de Tsjechische taal. In zijn *Výklad viery, desatera a páteře* (Uiteenzetting van het geloof, de Tien Geboden en het Onze Vader) uit 1412 herinnert hij aan de tijd dat keizer Karel beval dat de Praagse kinderen alleen nog Tsjechisch zouden leren.⁴³ Hus deed dit niet voor niets. Hij was fel tegenstander van een zogenaamde ‘germanisering’ en was daarmee in die tijd niet de enige, zoals het volgende hoofdstuk zal uitwijzen. Hus was van mening dat ‘de Pragenaren en andere Tsjechen geseling zouden verdienen voor het spreken van half Tsjechisch en half Duits.’⁴⁴ Hus zelf was overigens waarschijnlijk het Duits wel machtig, zoals de meeste opgeleide Bohemers in die tijd, maar er zijn geen Duitse werken van hem over.

Naast zijn aversie tegen het gebruik van de Duitse taal in Bohemen, heeft Hus zich ook uitgelaten over de Duisters en Tsjechen als volk. Zo zou Hus in een van zijn preken in de Praagse Bethlehemkapel, het centrum van de religieuze ervaring en oppositie, gezegd hebben dat

‘de Tsjechen in dit deel ellendiger zijn dan honden of slangen, want een hond verdedigt de bank waarop hij ligt en als een andere hond hem weg probeert te jagen vecht hij met hem. Een slang doet hetzelfde. Maar wij laten de Duitsers ons onderdrukken en alle ambten bezetten, zonder te klagen.’⁴⁵

Deze antipathie jegens Duitsers lijkt bij Hus met name voort te komen uit de Duitse dominantie in de Boheemse (Praagse) economie en onderwijs. Vooral met dit laatste kreeg Hus sterk te maken in de Praagse universiteit. De Praagse universiteit was verdeeld in vier *nationes*: de Tsjechische, de Beierse, de Saksische en de Poolse. Beieren en Saksen vielen onder wat ‘Duits’ was, terwijl de Poolse *natio* gedomineerd werd door Duitsers uit Silezië.⁴⁶ Omdat elke natie één stem kreeg bij belangrijke beslissingen, voelden de Tsjechen zich overtroffen in aantal. Toen koning Václav zijn trouw aan paus Gregorius XII opzegde en de geestelijkheid in Bohemen strikte neutraliteit in het Westers Schisma opdroeg, was op de universiteit de Tsjechische *natio* de enige die hieraan beantwoordde. Jan Hus en andere Tsjechen zagen hun kans schoon en drongen er bij Václav op aan om de Tsjechen meer inspraak te geven. In het Besluit van Kutná Hora van 1409 werd vervolgens vastgelegd dat de Boheemse natie voortaan drie stemmen kreeg, en de gezamenlijke Duitse naties slechts één. Ook hier weer liet Hus de kans niet liggen om de Tsjechen te begunstigen, omdat de Duitsers hun koning verraden hadden toen hij vroeg om neutraliteit.⁴⁷ Hus zelf werd

⁴² Šmahel, ‘The national idea’, 214.

⁴³ Jan Hus, *Výklad viery, desatera a páteře*, ed. Jiří Daňhelka (Praag, 1975), 147.

⁴⁴ Šmahel, ‘The national idea’, 216.

⁴⁵ Herbert B. Workman en R. Martin Pope, *The letters of John Hus* (Londen, 1904), 7.

⁴⁶ Kaminsky, *The Hussite Revolution*, 59.

⁴⁷ Ibidem, 60-75.

rector van de universiteit. In één van zijn preken zei Hus: 'Prijs de heer, we hebben de Duitsers uitgesloten.'⁴⁸ Veel Duitse geleerden vluchtten hierop weg uit Praag. Een groot aantal van hen was betrokken bij de oprichting van de universiteit van Leipzig later dat jaar.

Uit zijn brieven blijkt ook dat Hus werd aangevallen op onder andere zijn animositeit jegens Duitsers. Hij ontkende dit zelf echter altijd. In een brief aan paus Johannes XXIII van 1 september 1411 ging Hus sterk in op deze aantijgingen.⁴⁹ Hij leek zich deze beschuldiging zelfs zwaarder aan te trekken dan andere verwijten die betrekking hadden op religie. Hus schreef:

'Het is een leugen dat ik de reden was voor de verdrijving van de Duitse meesters uit Praag. Eigenlijk waren ze zelf niet bereid om de privileges van de stichting van de nobele universiteit van Praag te genieten en weigerden ze de wettelijke opdracht van de meest serene vorst en heer, Václav (...).'⁵⁰

Volgens Hus had hij zelf dus geen aandeel in het vertrek van de Duitsers, maar hij legde de verantwoordelijkheid bij de Duitsers zelf. Zij waren niet te vertrouwen, omdat zij niet naar hun vorst luisterden. Zijn wantrouwen bleek ook uit een passage even later in dezelfde brief, waarin hij uitlegde waarom hij niet naar de Romeinse Curie in Rome kon komen. Volgens Hus werden er namelijk vooral door Duitsers 'samenzweringen tegen zijn leven' gesmeed. Het zou daarom niet veilig zijn om naar Rome te reizen.⁵¹ Hus beweerde ook dat de Duitsers van plan waren de Bethlehemkapel af te breken: 'Wat een krankzinnigheid, wat een Duitse brutaliteit! Zij mogen geen bakkerij neerhalen.'⁵² Met *bakkerij* bedoelde Hus de plaats waar het 'brood van God' wordt uitgedeeld. Hus heeft zich dus in zijn geschriften duidelijk uitgelaten over de Duitsers. Hij had zelf zodoende wel een soort patriottistisch gevoel, of in ieder geval een soort antipathie tegen Duitsers. Dit roept de belangrijke vraag op of de hussieten na hem deze lijn voortzetten, of dat zij hiervan afweken. Dat zal in de volgende twee hoofdstukken aan bod komen.

⁴⁸ Workman en Pope, *The letters of John Hus*, 18.

⁴⁹ Johannes XXIII was vanwege het Westers Schisma op dat moment één van de drie pausen. Zijn residentie was in Bologna.

⁵⁰ Jan Hus, *Brief aan Johannes XXIII (brief 9, 1 september 1411)*, vert. R. Martin Pope, in: Workman en Pope, *The letters of John Hus*, 52.

⁵¹ Ibidem, 53.

⁵² Workman en Pope, *The letters of John Hus*, 79.

Utraquisten: de Tsjech als hussiet

Na de dood van Hus op de brandstapel in 1415, tijdens het concilie van Konstanz, werd het onrustig in Bohemen, maar deze onrusten leidden nog niet direct tot het uitbreken van de Hussietenoorlogen. Het begin van deze oorlogen dateren we pas in 1419. Dit heeft te maken met de dood van koning Václav in dat jaar. De koningskroon viel op dat moment toe aan de Rooms-koning Sigismund. Het was Sigismund die Jan Hus een vrijgeleide had gegeven om op het Concilie van Konstanz zijn leer te verdedigen. Die belofte had hij niet gehouden, aangezien Hus werd opgepakt en veroordeeld zonder dat Sigismund ingreep. Enkele Boheemse hussietenleiders weigerden daarom in 1419 om Sigismund als koning te erkennen.

Vanaf het begin was er al onenigheid onder de hussieten. De gematigden stelden in 1420 de vier artikelen van Praag op, waarin een set religieuze hervormingen werd nagestreefd. De vier artikelen hielden in dat 1) het laatste avondmaal gevierd werd met brood én wijn, ook door leken; 2) iedereen de vrijheid had om het woord van God te preken; 3) alle priesters hun pracht en praal, gierigheid en oneigenlijke heerschappij over wereldlijke goederen zouden opgeven; en dat 4) doodzonden streng bestraft zouden worden.⁵³ De gematigden kwamen bekend te staan als de utraquisten (van het Latijnse *sub utraque specie*: in beide vormen) of calixtijnen (van het Latijnse *calix*: kelk), wat verwees naar het eerste artikel. Zij kwamen voornamelijk uit Praag en hadden ook aanhang onder de lage adel. Ze volgden de opvattingen van Jan Hus redelijk nauw, hoewel Hus zich nooit specifiek over utraquisme had uitgesproken. De radicalere hussieten waren voornamelijk van het platteland afkomstig. Zij onderschreven de vier artikelen wel, maar vonden dat deze niet ver genoeg gingen. Zij werden taborieten genoemd, naar de stad Tábor, die zij gesticht hebben.

Een belangrijke bron voor de opvattingen van de utraquisten is de *Hussietenkroniek* van Vavřinec van Březová (c. 1370 – 1438). Vavřinec werkte vermoedelijk vanaf 1400 tot aan de dood van koning Václav als schrijver in de koninklijke kanselarij. Daarna bleef hij actief als schrijver in Praag, maar het is niet geheel duidelijk voor wie.⁵⁴ In zijn kroniek beschreef Vavřinec de opkomst en strijd van de hussieten tussen 1414 en 1421. Hij heeft zijn kroniek niet afgemaakt. Het werk eindigt plotseling midden in een zin: “En toen de ochtend aangebroken was –”; de laatste bladzijden zijn verloren gegaan. De *Hussietenkroniek* kan ons goede inzichten geven in de motivaties van de hussieten. Vavřinec beschreef van zowel de utraquisten als de taborieten hun acties en (door hem aangenomen) opvattingen. Een kanttekening daarbij is dat zijn beschrijving gekleurd is door zijn eigen opvattingen. Dat komt in dit geval goed uit: Vavřinec was namelijk zelf een utraquist. Dat blijkt duidelijk uit zijn beschrijvingen. Diegenen die tegen de eucharistie in

⁵³ Kaminsky, *The Hussite Revolution*, 369.

⁵⁴ Josef Bunjoch, ‘Einleitung’, in: Vavřinec van Březová, *Die Hussiten: die Chronik des Laurentius von Březová 1414-1421*, vert. Josef Bunjoch (Graz, Wenen en Keulen, 1988), 9-13.

beide vormen waren omschreef hij consequent als ‘vijanden van de waarheid’. Ook de dood van Jan Hus veroordeelde hij:

‘En toen hij [Hiëronymus van Praag] naar de executieplaats gekomen was, heeft men hem op dezelfde plaats, waar ook Meester Johannes Hus onschuldig de dood op zich genomen had, (...) in een draaikolk van vuur [verbrand].’⁵⁵

Dat hij een gematigde hussiet was en geen radicale taboriet, blijkt uit zijn veroordeling van taboritische plunderingen als ‘schandelijk’ en ‘onmenselijk’. Juist omdat Vavřinec zelf een gematigde hussiet was, geeft dit een goede kijk op utraquistische opvattingen over Sigismund, de Tsjechen en met name ook de Duitsers. Howard Kaminsky noemt hem niet voor niets de woordvoerder van de utraquistische hussieten.⁵⁶

Duitsers als ‘vijanden van de waarheid’

De hoge adel en de koningin-weduwe Sophie, die door Sigismund als landvoogdes van Bohemen was aangesteld, streden samen tegen de opstandige Pragenaren en kregen daarbij hulp van niet-Tsjechen. Op 17 oktober 1419 bezetten ze de Praagse burcht. Vavřinec schrijft hierover het volgende:

‘Op dinsdag na Gallus (...) bezetten koningin Sophie van Bohemen en bepaalde baronnen uit dit koninkrijk (...) de Praagse burcht (...), waarbij ze geholpen werden tegen de Pragenaren door Duitsers en andere buitenlanders, op kosten van de door de dood van koning Václav achtergelaten rijkdom.’⁵⁷

Hij vervolgde zijn betoog door te stellen dat hier de sterke spanningen en strijd over de ‘vrijstelling van de waarheid’ en de kelkcommunie ontstonden. Hoewel de Duitsers door hem hier nog niet daadwerkelijk als tegenstanders van de hussitische zaak werden neergezet, werden ze wel apart genoemd en streden ze aan de kant van de ‘vijanden van de waarheid’.

Concreter worden de verwijten aan het adres van de Duitsers wanneer Vavřinec de vervolgingen van utraquisten in Kutná Hora beschrijft. Deze stad was op Praag na vermoedelijk de belangrijkste stad in Bohemen en werd door Sigismund in de beginfase van de oorlogen gebruikt als belangrijkste basis in zijn strijd tegen de hussieten. Kutná Hora werd de hoofdstad van het Boheemse rooms-katholicisme, omdat de stad in eerste instantie wel trouw bleef aan koning en paus.⁵⁸ Uit verschillende delen van Bohemen werden zogenaamde ‘ketterse’ priesters en leken opgepakt en (in ruil voor geld) uitgeleverd aan Kutná Hora. Daar werden zij door de

⁵⁵ Vavřinec, *Die Hussiten*, 52.

⁵⁶ Kaminsky, *The Hussite Revolution*, 305.

⁵⁷ Vavřinec, *Die Hussiten*, 57-58.

⁵⁸ Kaminsky, *The Hussite Revolution*, 439.

inwoners van die stad gedood. Vavřinec omschreef de inwoners van Kutná Hora als 'Duitse, wrede vervolgers en vijanden van de Tsjechen en vooral van hen, die de van de waarheid houden.'⁵⁹ Weliswaar kenmerkte Vavřinec de Duitsers voornamelijk als vijanden van Tsjechische *hussieten*, toch gaf hij in eerste instantie aan dat zij vijanden waren van *alle* Tsjechen. De koppeling tussen *natio* en religieuze opvattingen was dus niet direct gemaakt, maar de relatie tussen deze twee was wel sterk aanwezig. Dat blijkt uit een passage iets verderop. Een hussitische priester was bij Klatovy opgepakt en uitgeleverd aan (Beierse) Duitsers:

'Omdat hij echter de communie in beide vormen niet wilde afzweren, hoewel deze Duitsers hem daartoe aanspoorden, werd hij aan een boom gebonden, met een hoop latten en met stro rondom toegepakt en door vlammen verslonden.'⁶⁰

Het feit dat Vavřinec er voor koos om deze tegenstanders 'Duitsers' te noemen in plaats van een term te gebruiken die dichter bij het religieuze geschil blijft, is een eerste teken aan de wand.

Nu kan de voorgaande situatie misschien nog als een losstaand geval worden gezien, maar verderop in de kroniek wordt de koppeling tussen Duits zijn en 'vijand van de waarheid' zijn nog algemener. De Pragenaren stuurden in december 1419 een onderhandelingsgezantschap naar koning Sigismund. Ze gingen akkoord met het afbreken van hun vestingwerken, hoewel daar volgens Vavřinec niets tegenover stond. Hij beschreef vervolgens de reactie van de Duitsers:

'Bovendien werden ook de tegen de Praagse burcht opgerichte vestingwerken (...) opgebroken, waarbij de vijanden van de waarheid en in het bijzonder de Duitsers lachten en van vreugde in de handen klaptten en zeiden: "Iedere ketter, hussieten en wyclifisten, zal sterven en het einde vinden."⁶¹

Dit is niet de enige keer dat Vavřinec de koppeling zo sterk maakte en ook zo sterk de nadruk legde op het feit dat de tegenstanders Duitsers zijn. Verderop spreekt de kroniek ook van 'de vijanden van de waarheid, hoofdzakelijk de Duitsers.'⁶² Uit voorgaande passages blijkt in ieder geval dat het voor Vavřinec van belang was tot welke *natio* men behoorde. Desalniettemin waren er ook enkele Duitse hussieten. Bovendien was het behoren tot de Duitse *natio* niet de enige reden dat Duitsers zich van de hussitische opvattingen afkeerden.⁶³ Toch lijkt het erop dat rooms-katholieken (zij die trouw bleven aan de paus) sterk geïdentificeerd werden met Duitsers en vice versa.

⁵⁹ Vavřinec, *Die Hussiten*, 62.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, 65. Wyclifisten zijn volgers van John Wyclif (1330-1384), een Engels kerkhervormer die ook invloed heeft gehad op het denken van Jan Hus.

⁶² Ibidem, 75.

⁶³ František Šmahel, 'The hussite movement', 83.

De ware Tsjech

Niet alleen sprak Vavřinec zich uit over de Duitsers als tegenstander, ook kenmerkte hij de Tsjechen op verschillende momenten in zijn kroniek. Hierbij werd de koppeling met de religieuze strijd af en toe sterk gemaakt. Ware Tsjechen, volgens Vavřinec, waren Tsjechen die de kelkcommunie aanhingen en Tsjechen die aanhangers van Jan Hus waren geweest. Zo schreef hij dat 'de trouwe Tsjechen aanhangers van de communie in beide vormen' zijn en dat zij deze 'eerbiedig uitvoeren'. Daarnaast waren het ook diegenen die 'onder de onrechtvaardige dood van Meester Johannes Hus leden'.⁶⁴ Om deze reden werd de pauselijke kruistocht volgens Vavřinec ook specifiek uitgeroepen tegen de Tsjechen, ondanks het feit dat dat hij ook op de hoogte was van het bestaan van niet-Tsjechische hussieten.⁶⁵ Bovendien sprak de pauselijk bul *Omnium Plasmatoris Domini* (1420) niet specifiek over Tsjechen maar over hussieten in de Tsjechische landen.⁶⁶ Het idee van de 'trouwe Tsjech' tegenover andere volken kwam ook terug in een lied dat Praagse kinderen volgens Vavřinec zongen nadat de utraquistische Pragenaren de slag bij Vítkov (zomer 1420) hadden gewonnen:

'Kinderen, zingt God een lied!

Laat hem eer, lof en breng

tezamen de ouderen!

Want Duitsers, Meißener, Hongaren

Zwaben, ook de Oostenrijkers,

voortvluchtige Tsjechen

Versloeg Hij en maakte Hij bang,

Verdreef hen voor de kleine kinderen

Dezen hierheen, die daarheen

Tot vreugde van Zijn lieve vrienden

Lieve Vader, neem de lofprijs

van trouwe Tsjechen

⁶⁴ Vavřinec, *Die Hussiten*, 61.

⁶⁵ Ibidem, 70.

⁶⁶ Phillip Haberkern, *Patron Saint and Prophet: Jan Hus in the Bohemian and German Reformations* (Oxford, 2016), 73.

Het roemen van God stemt ons blij
Zo voldoen wij volgens ons aan het Schrift'⁶⁷

Deze passage geeft aan de ene kant aan dat er duidelijk onderscheid gemaakt werd in verschillende *nationes*, hoewel Meißeners en Zwaben waarschijnlijk vaker gewoon als Duitsers werden gezien.⁶⁸ Anderzijds wordt hieruit duidelijk dat Tsjechen geen homogene groep waren, omdat een deel van de Tsjechen niet aan de kant van de utraquisten meestreed. Deze Tsjechen waren geen 'trouwe' Tsjechen, omdat zij niet de juiste leer aanhingen. De Praagse jurist Jan van Jesenice stelde zelfs voor dat alleen de 'pure' Tsjechen speciale privileges moesten hebben.⁶⁹ Het aanhangen van de juiste leer lijkt dus doorslaggevend te zijn geweest voor het behoren tot de Tsjechische *natio*.

Net zoals in het werk van Hus kunnen we bij de utraquistische bronnen ook enkele opvattingen over de Tsjechische taal onderscheiden. Allereerst kunnen we bij Vavřinec een passage vinden waarin hij een utraquistische priester citeerde. Deze priester, Johannes, pleitte voor het verwijderen van Meester Christiaan, de pastoor van de Kerk van de heilige Michael in Praag, omdat hij (onder andere) 'nooit in het Tsjechisch zingt'.⁷⁰ In een brief van de Praagse utraquisten aan de Boheemse adel spraken de Pragenaren enkele keren over de 'Tsjechische tong' die bedreigd zou worden door Sigismund en de Duitsers en Hongaren. Deze brief, die niet alleen in de kroniek in het Tsjechisch is overgeleverd, maar ook in een Hoogduitse variant, geeft overigens nogmaals heel goed blijk van de vijandschap tussen Tsjechen enerzijds en Duitsers (en Hongaren) anderzijds.⁷¹ De Pragenaren klaagden over Sigismund en het feit dat hij de Tsjechen wilde uitroeien zodat buitenlanders het Tsjechische land in konden trekken. De Duitsers en Hongaren hielpen hierbij.⁷² Uit deze brief blijkt ook dat de taal voor de Tsjechische hussieten een belangrijk punt was. Een ander traktaat, eveneens uit 1420, riep de Tsjechische baronnen op om alle Duitsers uit het land te verdrijven en al hun politieke macht af te nemen, omdat ze niet vertrouwd konden worden.⁷³

Ondanks de duidelijke taal in de brief aan de Boheemse adel, wordt uit de tekst ook duidelijk dat Tsjechen ook tegen Tsjechen vechten. De koppeling tussen religie en de *natio* bleef gemaakt worden, waardoor men steeds vaker sprak over Tsjechen van het 'ware geloof'.⁷⁴

⁶⁷ Vavřinec, *Die Hussiten*, 106.

⁶⁸ Meißen is een stad in Saksen, Zwaben was een hertogdom waarvan het gebeid nu deel van Baden-Württemberg en Beieren is.

⁶⁹ Šmahel, 'The hussite movement', 85.

⁷⁰ Vavřinec, *Die Hussiten*, 246.

⁷¹ Zie bijlage 2.

⁷² Vavřinec, *Die Hussiten*, 177-178.

⁷³ Thomas A. Fudge, "'An ass with a crown': heresy, nationalism and emperor Sigismund", in: J.P. Skalný en M. Rechcigl, *The transformation of Czech and Slovak societies on the threshold of the new millennium and their role in the global worlds* (Plzeň, 2004), 199-217, alhier 204.

⁷⁴ Thomas A. Fudge, 'The magnificent ride', 230-233.

Desalniettemin probeerde Vavřinec ook om Tsjechen aan de kant van de Sigismund in een positiever daglicht te stellen dan de Duitsers. Bij de overgave van de Praagse burcht aan de koninklijken in mei 1420, trokken dezen met een krijgsvolk van Tsjechen en Duitsers de burcht in.⁷⁵ Toen begin juni echter een hongersnood onder de soldaten in de burcht uitbrak, omdat de burcht omsingeld werd door de Praagse utraquisten, kwamen 'enkelen van hen, en inderdaad voornamelijk Tsjechen, (...) van de burcht naar beneden en zochten toevlucht in de stad Praag.'⁷⁶ Door het op deze manier te beschrijven, lijkt het alsof de Tsjechen tot het inzicht kwamen dat strijden tegen de andere Tsjechen geen zin had. Eind juni 1420 kwam Sigismund met een leger naar Praag. Volgens Howard Kaminsky vreesden de Pragenaren een leger dat vooral bestond uit 'onze natuurlijke vijanden, de Duitsers.'⁷⁷ Volgens de Hussietenkroniek bestond het echter uit 35 'nationaliteiten', waaronder ook Bohemers en Moraviërs.⁷⁸ Ook hier weer gaf Vavřinec van de Tsjechen een beter beeld:

'En wanneer er toevallig een Tsjech in hun handen viel, werd deze terstond verbrand, indien hij niet snel door Tsjechen, die met hen in het veld lagen, bevrijd werd.'⁷⁹

Hij suggereerde dus dat ook de Tsjechen die aan de kant stonden van Sigismund een hussitische Tsjech zouden bevrijden indien zij daar de kans voor zagen. Deze interpretatie lijkt de koppeling met religie te overstijgen.

Petr Chelčický: kritiek op het 'nationale' denken

Omdat de strijd in de kern om een religieuze kwestie ging, is het interessant om ook te kijken of invloedrijke theologen toespelingen hebben gemaakt op een conflict tussen *nationes*. Een belangrijke theoloog was Petr Chelčický (ca. 1390-1460). Deze Boheemse priester was een gematigde hussiet, maar het is twijfelachtig of hij ook daadwerkelijk tot de utraquisten gerekend kan worden. Chelčický was namelijk faliekant tegen het gebruik van geweld, terwijl de meeste utraquisten wel wilden strijden voor hun opvattingen.⁸⁰ Op sommige punten, over gelijkheid en de sociale inrichting van de maatschappij, kwam Chelčický zelfs meer overeen met de radicale taborieten dan met de conservatievere utraquisten.⁸¹ Desondanks raakte hij vanwege het gebruikte geweld al snel vervreemd van de taborieten, terwijl hij lange tijd goede relaties

⁷⁵ Vavřinec, *Die Hussiten*, 79.

⁷⁶ Ibidem, 92.

⁷⁷ Kaminsky, *The Hussite Revolution*, 369.

⁷⁸ Vavřinec, *Die Hussiten*, 100-101.

⁷⁹ Ibidem, 101.

⁸⁰ Enrico C.S. Molnár, 'A study of Peter Chelčický's life and a translation from Czech of part one of his Net of Faith' (onuitgegeven dissertatie, Pacific School of Religion, 1947), 16-21.

⁸¹ Fudge, 'Communist experiments', 41.

onderhield met andere utraquisten.⁸² De meeste werken van Chelčický zijn helaas niet vertaald of gepubliceerd.

Als het op taal aankwam was Chelčický een echte Tsjech, omdat hij, in tegenstelling tot veel geestelijken, al zijn werken in de volkstaal schreef. Sterker nog, hij was het Latijn niet eens machtig en had het niet willen leren.⁸³ Desondanks leek Chelčický een tegenstander te zijn van het denken in verschillende *nationes*. Dit was voornamelijk ingegeven door zijn afkeer van geweld en zijn nadruk op gelijkheid. Volgens Chelčický was iedereen gelijk onder de wet van Christus, ongeacht afkomst of taal. Zijn bekendste werk, *Siet' viery pravé* (Het ware net van het geloof) uit 1443, bevat veel van zijn gedachtengoed dat hij in de twintig jaar daarvoor had gepubliceerd. Hij sprak er zijn afkeer in uit tegen 'prinsen en koningen [die] hun vaderland verdedigen, zodat hun heerschappij niet zal ophouden.'⁸⁴ Hiermee bekritiseerde hij niet alleen oorlog in het algemeen, maar ook het bestaan van 'nationale' legers in dienst van een dynastie. Hiermee doelde hij onder andere op Sigismunds strijd tegen de hussieten. Hij ageerde echter ook tegen het patriottisme van de hussieten. Enrico Molnár schrijft over Chelčický's standpunt:

'With prophetic perception he revealed and denounced the Hussite tendency of identifying Christianity, the cause of Christ, with the cause of the Czech nation. He saw that to the iniquity of a crusade they added the curse of nationalism.'⁸⁵

Hiermee vat Molnár direct het utraquistische gedachtengoed met betrekking tot de *natio* samen, zoals we dat ook bij Vavřinec van Březová hebben gezien. Aan de hussitische religieuze zaak werd een patriottisch element toegevoegd. Desalniettemin werd het Tsjech-zijn door Vavřinec soms ook gedeeltelijk losgekoppeld van de religieuze opvattingen. Of de taborieten zich ook verbonden met de *natio* zal in het volgende hoofdstuk onderzocht worden.

⁸² Molnár, 'Peter Chelčický's life', 21-23.

⁸³ Matthew Spinka, 'Peter Chelčický: the spiritual father of the Unitas Fratrum', *Church History* 12:4 (1943), 271-291, alhier 273.

⁸⁴ Peter Chelčický, *Net of Faith*, vert. Enrico C.S. Molnár, in: Molnár, 'Peter Chelčický's life', 143.

⁸⁵ Molnár, 'Peter Chelčický's life', 16.

Taborieten: strijders van God

De taborieten waren zonder twijfel de meest strijdlustige hussieten. Al vroeg in 1419 werd de grondslag voor het latere Tábor gelegd. Radicale hussitische priesters trokken rond Pasen naar een berg bij het kasteel van Bechyně omdat koning Václav, toen nog in leven, een katholieke restoratie had afgekondigd. De meeste van deze hussieten kwamen niet uit Praag, maar uit kleinere steden zoals Písek en Sezimovo Ústí waar radicale interpretaties van de leer van Jan Hus al een tijd de ronde deden. De berg bij Bechyně lag ongeveer halverwege die twee plaatsen. Deze berg noemden zij Tábor. Hierop hielden deze priesters massale bijeenkomsten waarbij ze het toegestroomde lekenvolk de communie in beide vormen toedienden.⁸⁶ Hoewel de meesten na deze frequent gehouden bijeenkomsten terugkeerden naar huis, bleven steeds meer aanwezigen permanent op deze plek. Dit waren voornamelijk gewone boeren. Vavřinec' kroniek vertelt ons dat landedelen hun onderdanen verboden om hun toevlucht op Tabor te zoeken 'op straffe van onthoofding en verlies van bezit', maar dat de 'boeren met hun vrouwen hier geen gehoor aan gaven.'⁸⁷ Zo ontstond een gemeenschap die niet alleen radicale hervormingen in de kerk wilde doorvoeren, maar ook een geheel nieuwe sociale orde wilde creëren.

De oorsprong van de taborietenleer lag in een combinatie van de opvattingen van radicale Tsjechen aan de Praagse universiteit, die zich al eerder over Bohemen hadden verspreid, en verschillende vormen van volkssektarisme (kleine radicale groepen, meestal rondom een priester).⁸⁸ Terwijl de utraquisten hun liturgie qua vorm nog sterk op de katholieke liturgie lieten lijken, simplificeerden taborieten dit enorm door hun diensten louter te centreren rond de preek en de eucharistie.⁸⁹ Daarnaast gingen taborieten sterk uit van de spoedige wederkomst van Christus. Dit chiliasme leidde tot een leger van 'strijders van God'. De inrichting van de samenleving nam een vorm aan waar gelijkheid centraal stond en waar dus ook geen koning aan het hoofd kon staan. Thomas A. Fudge noemt dit 'communist experiments.'⁹⁰ Het was vooral op dit punt dat de taborieten sterke overeenkomsten vertoonden met de eerder genoemde Petr Chelčický. Fudge vraagt zich af of in zo een samenleving eenzelfde soort patriottisme kon bestaan als die we gezien hebben bij de utraquisten:

'This sense of nationalism, however, seems to have become a factor only in the conservative elements of the Hussite movement. In the more radical sectors associated

⁸⁶ Kaminsky, *The Hussite Revolution*, 279-281.

⁸⁷ Vavřinec, *Die Hussiten*, 123.

⁸⁸ Howard Kaminsky, 'Hussite radicalism and the origins of Tabor 1415-1418', *Medievalia et Humanistica* 10 (1956), 102-130, alhier 126-130.

⁸⁹ Thomas A. Fudge, 'The "Law of God": reform and religious practice in late medieval Bohemia', in: Zdeněk V. David en David R. Holton (red.), *Bohemian reformation and religious practice*, 9 dln (Praag, 2002), I: 49-71, alhier 67-68.

⁹⁰ Fudge, 'Communist experiments', 28-40.

with Tábor and Hradec Králové, apocalyptic imagery and eschatological crisis effectively rules out preoccupation with an earthly 'nation' and the rights and privileges of citizens belonging to kingdoms of dust.'⁹¹

Toch lijkt Vavřinec de taborieten wel vormen van 'nationaal' gedachtengoed toe te schrijven. Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat Vavřinec zelf een utraquist was die wel degelijk belang hechtte aan de *natio*. In het volgende zullen twee leiders van de taborieten, Jan Žižka en Prokop de Grote, aan bod komen. Daarnaast zal gekeken worden naar theologische artikelen en strijdlieden van de taborieten.

Jan Žižka

Als éénogige en later zelfs blinde generaal wekte Jan Žižka (c. 1360-1424) bij alleen zijn aanblik al ontzag. Žižka was van jongs af aan al verbonden aan het hof van koning Václav en trad later in dienst als huursoldaat. Hij trad op de voorgrond toen de Pragenaren een tijdelijke wapenstilstand sloten met Sigismund in november 1419. Žižka was het daar niet mee eens en kwam via Plzeň in Tábor terecht. Daar werd hij al snel de militaire leider. In 1420-1421 was hij wederom tijdelijk in Praag om tegen Sigismund te strijden. Daarna verliet hij de stad definitief. Vavřinec is over het algemeen niet al te positief over Žižka, omdat hij te radicaal en te wreed was. Hij brengt Žižka maar zelden in verband met Duitsers. In zijn eerste relevante opmerking hierover schreef Vavřinec dat de taborieten, onder leiding van Žižka enkele monniken verbrandden samen met 'een in de buurt van Hradčany [burcht in Praag] gevangengenomen Duitser.'⁹² Vavřinec deed het voorkomen alsof er geen andere aanleiding was voor het verbranden van deze man, behalve dat hij Duitser was. Dat is natuurlijk absoluut niet zeker. Daarnaast waren de monniken die verbrand werden vermoedelijk Tsjechen, aangezien de kroniek over hen niets anders vermeldt. Verderop in de kroniek worden de aantijgingen nog sterker. Vavřinec schreef over de mannen van Žižka, die in Praag flink huishielden, het volgende:

'Enkelen, vooral de Duitsers, hoewel zij al tot de waarheid gekomen waren en de communie in beiden vormen aanhingen of dit beloofden te doen, werden tot het verlaten van de stad gedreven.'⁹³

In deze passage lijkt het alsof het de taborieten vooral om de nationaliteit van hun slachtoffers te doen was. Hoewel dat een mogelijkheid is, zegt het ook veel over Vavřinec' utraquistische opvattingen. We kunnen er in ieder geval geen harde conclusies aan verbinden. Wel wordt nogmaals duidelijk dat er ook niet-Tsjechische hussieten waren.

⁹¹ Fudge, "An ass with a crown", 207.

⁹² Vavřinec, *Die Hussiten*, 92.

⁹³ Ibidem, 95.

Žižka behandelde zijn vijanden niet mild. Tegenstanders van de kelkcommunie werden door hem vrijwel altijd gedood. Hij maakte hierbij waarschijnlijk geen onderscheid tussen Tsjechen of Duitsers. Uit zijn breuk met de utraquisten kunnen we afleiden dat hij ook tegen het gezag van een koning streed. Enkele utraquisten wilden de koning van Polen tot nieuwe koning maken, omdat ze Sigismund niet accepteerden. Žižka probeerde dit met geweld te verhinderen, wat hem uiteindelijk ook lukte. Žižka en zijn mannen beschouwden zich als 'strijders van God'. John M. Klassen zegt over de eerste taborieten, waaronder Žižka, het volgende:

'Because the radicals wanted a general renewal of the Church in the whole of Europe, they made little use of national arguments in the early stages of the revolution.'⁹⁴

Hierin zien we een analogie met het argument van Fudge. Omdat de taboritische beweging doelen nastreefde die niet louter binnen de grenzen van Bohemen bleven, kwamen 'nationale' argumenten nauwelijks voor. Dat gold ook voor Žižka. Ondanks dat blijft er de mogelijkheid dat Vavřinec' opmerkingen over Žižka en zijn mannen niet geheel onwaar waren. In dat geval zat er wel iets van een verbintenis met de Tsjechische *natio* bij Žižka. Dit was echter veel minder duidelijk dan bij de utraquisten en speelde bij Žižka daarom waarschijnlijk nauwelijks een rol in zijn overwegingen.

Taborietenartikelen en hussietenliederen

In een aantal bronnen is vastgelegd wat de wensen van de taborieten waren. Dit gebeurde voor het eerst in een twaalfstal artikelen die de taborieten aan de Praagse utraquisten voorlegden op 5 augustus 1420, in de hoop dat zij hiermee zouden instemmen, omdat de taborieten anders niet in Praag zouden blijven. Deze artikelen, die we kennen omdat Vavřinec ze in zijn kroniek had opgenomen, gingen niet zo zeer in op de leer, maar op de dagelijkse omstandigheden in de stad Praag, hoewel de eisen hierover wel voortkwamen uit hun religieuze opvattingen. In het derde artikel stelden de taborieten dat

'openlijke zondaars, overspeligen, hoerenlopers en hoeren, verleiders, schurken en prostituees, openlijke of verborgen lanterfanters, rovers en alle vijanden van God, Godslasteraars en lasteraars ongeacht rang of stand niet zonder straf getolereerd mogen worden.'⁹⁵

In dit artikel wordt niets over de *natio* gezegd, maar de frase 'ongeacht rang of stand' impliceert wel dat deze strafeis voor iedereen gelijk was. Men zou in gedachten waarschijnlijk ook 'ongeacht afkomst' kunnen toevoegen, zeker om het Žižka waarschijnlijk niet uitmaakte waar men vandaan

⁹⁴ John M. Klassen, 'Hus, the Hussites and Bohemia', in: Christopher Allmand (red.), *The new Cambridge medieval history VII: c.1415-c.1500* (Cambridge, 1998), 367-391, alhier 387.

⁹⁵ Vavřinec, *Die Hussiten*, 117.

kwam. Net zoals de utraquist Vavřinec hadden de taborieten het in het elfde artikel over 'vijanden van de waarheid', maar in tegenstelling tot de kroniekschrijver maakten de taborieten hier geen notie van 'Duitsers' of anderszins niet-Tsjechen. In slechts één artikel werd naar iets Duits verwezen. Het betreft hier het zevende artikel:

'Eveneens, dat het heidense recht en het Duitse recht, die niet in harmonie met Gods wet zijn, afschaft worden en dat alles volgens het goddelijke recht geregeerd, berecht en bepaald wordt.'⁹⁶

Het lijkt opvallend dat het Duitse recht apart genoemd werd, omdat het niet onder het 'heidense' (in dit geval Romeinse) recht viel. Met 'Duits' recht werd echter het *ius Theutonicum* bedoeld, dat op dat moment ook van kracht was. Hiernaar werd meestal verwezen als 'Duits recht'.⁹⁷ Daarnaast moest dit recht ook niet afgeschaft worden omdat het Duits is, maar omdat het niet overeenkwam met de religieuze opvattingen van de taborieten.

Deze twaalf artikelen zijn niet de enige artikelen die we van de taborieten over hebben. Eveneens is er een lijst met veertien artikelen van taborietenpriesters uit 1420. Het is veelzeggend dat weinig van deze artikelen daadwerkelijk verband hielden met de *natio*. Dat geeft aan dat het inderdaad geen belangrijk punt was voor de taborieten. Dat blijkt ook uit de gevolgen van deze veertien artikelen. Eén van die gevolgen was dat kloosters vernietigd werden of een nieuwe bestemming kregen. Volgens Vavřinec schonken de taborieten het klooster van de Heilige Geest aan de Duitsers, 'zodat zij daar het woord van God in hun eigen taal konden horen'.⁹⁸ Hoewel hij eerder nog de taborieten licht patriottische overwegingen toeschreef, toonde hij hiermee aan dat daar geen sprake van kon zijn. Het ging de taborieten immers vooral om het geloof en dat is niet gebonden aan een aardse natie. Daarnaast werden er in 1420 ook negentien chiliastische artikelen door taborietenpriesters opgesteld. Deze artikelen tonen aan dat het de taborieten om een hoger doel te doen was. In het zesde artikel beschouwden de taborieten zich als volgt:

'het door God over de hele wereld gestuurde leger ter eliminatie van alle tegenstanders van het Rijk van Christus, (...) en ter uitoefening van wraak en plagen over de landen van de vijanden van de Wet van Christus.'⁹⁹

Deze landen werden niet verder gespecificeerd en hiermee werd dus net zo goed het Koninkrijk Bohemen als enige andere staat bedoeld. Na de komst van Christus (artikel 10) zouden aan hem immers toch alle 'koninkrijken onder de hemel' worden gegeven (artikel 11), zodat er één nieuw

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Šmahel, *Die Hussitische Revolution*, I:668.

⁹⁸ Vavřinec, *Die Hussiten*, 132.

⁹⁹ Ibidem, 138.

rijk zou ontstaan (artikel 12).¹⁰⁰ Eind 1420 werden er 72 taborietenartikelen opgesteld door onder andere Jan Žižka en Mikuláš van Hus, een andere prominente aanvoerder van de taborieten.¹⁰¹ De artikelen zijn eigenlijk voor een deel herhaling van de vorige artikelen met daaraan toegevoegd een lijst met allerlei geboden en opvattingen die volgens de taborieten dwaalleren en ketterijen waren.¹⁰² De taborieten verwijzen hier naar hun 'vaderland', maar hiermee bedoelen ze het 'hemelse vaderland' (artikel 65).¹⁰³

Naast artikelen die de taborieten opstelden om hun leerstellingen duidelijk te maken, kennen we ook enkele (strijd)liederen van de hussieten, die meestal afkomstig waren van de taborieten. Jan Čapek, een taboritische priester, was een belangrijke schrijver van enkele van deze liederen.¹⁰⁴ Het bekendste hussietenlied is ongetwijfeld *Ktož jsú boží bojovníci* ('Gij, die de strijders van God zijn'). Het lied geeft een goede indruk van de inhoud van zulke hussitische strijdliederen.¹⁰⁵ Dit lied werd in eerste instantie toegeschreven aan Jan Žižka zelf, maar later aan Jan Čapek.¹⁰⁶ De volledige Engelse vertaling volgt hieronder:

'Ye who are warriors of God
And of his covenant,
Pray ye unto God for help,
And put your trust in him,
That in the end ye may ever with him have victory.

Christ is your surety against harm,
And promiseth a hundredfold reward;
Wherefore he who layeth down his life for Him,
Shall find eternity.
Blessed is everyone who perisheth for the truth.

And so the Lord exhorteth you
To scorn them who destroy the body,

¹⁰⁰ Ibidem, 138-139.

¹⁰¹ Šmahel, *Die Hussitische Revolution*, I: 692.

¹⁰² Ibidem, I: 691-699.

¹⁰³ Vavřinec, *Die Hussiten*, 197.

¹⁰⁴ Šmahel, *Die Hussitische Revolution*, I: 679. Deze Jan Čapek moet niet verward worden met Jan Čapek van Sány, een taboritische legeraanvoerder.

¹⁰⁵ Winfried Baumann, *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen: Deutsch – Lateinisch – Tschechische Literatur vom 10. bis 15. Jahrhundert* (München, 1978), 75.

¹⁰⁶ Arne Novak en P. Selver, 'Memorials of the Czech reformation', *The Slavonic Review* 1:2 (1922), 323-332, alhier 326; Grano Salis, 'Ktož jsú boží bojovníci' (versie 1 oktober 2003) <<http://granosalis.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=2161&mode=nested&order=0&thold=0>> [geraadpleegd op 25-05-2016].

And enjoineth you even to lay down your lives
For the love of your neighbours.

Therefore ye men-at-arms, ye pikemen
Of knightly rank,
Ye halberdiers and flail-men
Of divers companies,
Ye all shall help the bountiful Lord.

Fear ye not the enemy,
Gaze not upon his host,
Bear ye your Lord within your hearts,
Fight for Him with His help
And flee not from the enemy.

There is an old saying of the Czechs,
It is an adage among them,
That even as the Lord is good,
So shall the onslaught be good.

Bear ye all this watchword in mind,
Which is given unto you;
Heed ye what your captains do,
Protect ye one the other,
Let each of you watch, and hold his battle-order

Ye camp-followers and troopers,
Take this well to heart:
Lest for covetousness and plundering
Ye should lose your lives,
And do not lag behind with booty.

And now right merrily ye shall shout
Crying: 'Onward, onward;'
Try ye your weapons with your hands,
'God is our Lord,' so shall ye shout.'¹⁰⁷

¹⁰⁷ Novak en Selver, 'Memorials', 326-327.

Dit lied geeft wederom duidelijk het hogere doel van de taborieten aan. Het idee van de *warriors of God* oversteeg alle patriottische intenties. Wie de ‘vijand’ in dit lied was, werd niet gespecificeerd. Het betrof hier daarom alle vijanden van God, oftewel iedereen die een volgens de taborieten verkeerde leer aanhing. Deze taboritische strijdhymne getuigt dus niet van enige verbintenis met de Tsjechische *natio*. Opvallend is dat het eerder genoemde *Dietky, Bohu zpievajme* (Kinderen, zingt God een lied, hoofdstuk 2) ook aan Jan Čapek wordt toegeschreven, hoewel dit niet zeker is. Hierin werd wel onderscheid gemaakt tussen verschillende volkeren. Dat kan betekenen dat Čapek, als taboriet, toch een enigszins patriottisch gedachtengoed had. Het kan echter ook betekenen dat de weergave van Vavřinec niet helemaal klopt. Dat is wat we zouden concluderen uit de vertaling van Canadese historicus David R. Holeton. In zijn vertaling zongen de kinderen niet tégen de Duitsers en andere vijanden, maar mét hen. Volgens Holeton is dat het geval omdat de vijanden van de hussitische Tsjechen tot inkeer waren gekomen:

‘They [de vijanden van de Tsjechen] have been reconciled to “God’s truth” (communion sub utraque for all) and are now able to join with the children and all “faithful Czechs” in praising God.’¹⁰⁸

Als dat klopt, zou het betekenen dat Vavřinec’ weergave van het gedicht bedoeld was om niet-Tsjechen in een kwader daglicht te stellen, iets wat niet eens geheel ondenkbaar is. Daarnaast kan ook de Duitse vertaling van Vavřinec’ tekst afwijken. Het blijft lastig om conclusies te trekken, omdat van beide versies het origineel niet beschikbaar was voor dit onderzoek.

Prokop de Grote en de latere taborieten

Na de dood van Jan Žižka in 1424 werd Prokop de Grote (ca. 1380-1434; ook wel Prokop de Kale) de belangrijkste aanvoerder van de taborieten. Hoewel het vaak geïnsinueerd wordt, was hij niet de directe opvolger van Žižka. Prokop was vermoedelijk eerst een utraquistische priester, voordat hij overging naar de taborieten, waar hij de rol legeraanvoerder vanaf ongeveer 1426 op zich nam.¹⁰⁹ Hoewel Prokop net als Žižka aanvoerder was van de zogenaamde ‘krijgers van God’, lijkt hij nog actiever te zijn geweest om de taboritische ideeën over Europa te verspreiden, gezien zijn invallen in onder andere de Duitse landen en Slowakije.¹¹⁰ Terwijl onder Jan Žižka nog sprake was van defensieve oorlogsvoering en verdediging met name binnen Bohemen, lijkt Prokop een veel offensievere houding te hebben aangenomen.¹¹¹ Prokop nam het initiatief om de vijanden tot ver

¹⁰⁸ David R. Holeton, ‘The Place of Children in Utraquist Liturgical Song’, in: Zdeněk V. David en David R. Holeton (red.), *Bohemian reformation and religious practice*, 9 dln (Praag, 2002), IX: 111-137, alhier 119-120.

¹⁰⁹ Šmahel, *Die Hussitische Revolution*, II: 1196.

¹¹⁰ Ibidem, II: 1367.

¹¹¹ Martin Pjecha, ‘From protecting God’s law to spreading faith and vengeance: human agency and the shift towards offensive warfare in the Hussite discourse’ (onuitgegeven dissertatie, Central European University, 2012), 3.

in het buitenland te achtervolgen. Zijn militaire campagnes wierpen zijn vruchten af, want hij verzamelde veel aanhangers in Duitse gebieden. Volgens de overlevering zou Prokop met 45.000 man naar het Duitstalige gebied getrokken zijn en met 70.000 man zijn teruggekeerd.¹¹² Dat geeft ook aan het hem niet ging om de 'nationaliteit' van de gelovige, maar puur om de religie zelf. Ook op het Concilie van Bazel (1431-1449), belegd door Paus Martinus V om de problemen binnen de kerk op te lossen, was Prokop van de partij. In een antwoord op een brief van Prokop verzekert koning Sigismund hem van een 'snelle uitvoering van de gewenste maatregelen betreffende een veilige escorte' naar het Concilie.¹¹³ Hoewel hij een soortgelijke belofte had gemaakt aan Jan Hus voor het Concilie van Konstanz, is hij deze keer de belofte wel nagekomen. In zijn speeches op het concilie benadrukte hij wederom het belang van de religie, 'waarheden' tegenover 'ongelovigen', en maakte hierbij geen onderscheid tussen verschillende *nationes*.¹¹⁴

Rond de tijd van het Concilie van Basel waren de utraquisten inmiddels al overgegaan in het samen strijden met katholieken. Zij streden tegen de taborieten in de slag bij Lipany in 1434. In deze slag, waarin onder anderen Prokop sneuvelde, werden de taborieten definitief verslagen. De radicale tak van de hussieten was juist door hun radicalere houding op religieus gebied veel minder geneigd om zich ook te bedienen van patriottische uitlatingen. Het hogere religieuze doel stond bij hen centraal. Wat dat betreft kan het citaat van Thomas Fudge aan het begin van dit hoofdstuk ook onderschreven worden. Ondanks dat blijven er enkele bronnen die wellicht iets anders suggereren, zoals de kroniek van Vavřinec en het hussietenlied *Dietky, Bohu zpievajme*. Vavřinec' betoogde eerder nog wel dat de taborieten in juli 1420 het raadhuis van Praag bestormden, 'omdat ze de onschuldige en wrede verbranding van Tsjechen door Duitsers in gedachten hadden.'¹¹⁵ Dit was gezien de voorgaande inzichten waarschijnlijk een eigen interpretatie van Vavřinec, dan een waarheidsgetrouwe weergave van de motivaties van de taborieten.

¹¹² Paul P. Bernard, 'Jerome of Prague, Austria and the hussites', *Church History* 27:1 (1958), 3-22, alhier 16-17.

¹¹³ Wilhem Altmann (red.), *Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410-1437)*, 2 dln, J.F. Böhmer, Regesta Imperii XI (Hildesheim, 1968), II: 218.

¹¹⁴ Pjecha, 'From protecting God's law', 87-89.

¹¹⁵ Vavřinec, *Die Hussiten*, 115.

Conclusie

Duitsers waren in groten getale aanwezig in Bohemen vanaf de dertiende eeuw. Zoals uit het eerste hoofdstuk is gebleken werden zij in de loop van de tijd steeds dominanter in politiek en economie. Dat bracht op sommige punten spanningen met zich mee. Dit bleek in de uitlatingen van Jan Hus zelf, zoals in de literatuur al een aantal keer is benadrukt. Wat veel minder aandacht heeft gekregen waren de patriottische sentimenten bij de volgers van Hus, de hussieten. In dit onderzoek stond daarom de vraag ‘in hoeverre speelden patriottische motieven bij de hussieten in Bohemen tijdens de Hussietenoorlogen?’ centraal. Daarbij is gekeken naar de twee grootste hussitische groepen, de (Praagse) utraquisten enerzijds en de taborieten anderzijds. De belangrijkste bron hierbij is de *Hussietenkroniek* van Vavřinec van Březová geweest. Een analyse daarvan leverde het beeld op dat de utraquisten zich wel degelijk bedienden van patriottische retoriek. Deze was voornamelijk gericht tegen Duitsers, maar af en toe werd er ook notie gemaakt van Hongaren of andere *nationes*. Deze patriottische retoriek werd meestal sterk gekoppeld aan een religieus motief. Men behoorde pas echt tot de Tsjechische *natio* als men daadwerkelijk de hussitische ideeën aanhing. Dit leverde een religieus gemotiveerde interpretatie van ‘ware Tsjech’ op. De religieuze strijd kreeg op deze manier wel een patriottische component. Ook werd een Duitser direct gezien als een rooms-katholiek of ‘vijand van de waarheid’. Toch waren er ook enkele passages die duidelijk leken te maken dat er ook een algemener gevoel van Tsjech-zijn was, dat religieuze interpretaties oversteeg. Zo was de Tsjechische taal ook een belangrijk element voor de utraquisten. Daarnaast wordt door Vavřinec het patriottische element af en toe losgekoppeld van het religieuze element. De pacifistische priester Petr Chelčický nam eveneens waar dat er een patriottische element in de strijd van de hussieten zat, maar hij uitte hier kritiek op. Zijn opvatting dat iedereen gelijk was onder de ‘wet van Christus’ vormde een mooie brug naar de denkbeelden van de taborieten.

De taborieten hielden er veel radicalere interpretaties van het ‘ware’ christelijke geloof op na dan de utraquisten deden. Zij gingen verder dan de door de utraquisten opgestelde artikelen van Praag. De taborieten hadden een hoger doel voor ogen. Dit blijkt onder meer uit verschillende taborietenartikelen en strijdliederen. De taborieten zagen zich als ‘strijders van God’ die alle ‘vijanden van de waarheid’ moesten bestrijden. Zij wilden kerkvernieuwingen in heel Europa. Binnen dit ideaal paste geen strikte scheiding van verschillende volken. In de ogen van de taborieten konden Tsjechen net zo goed ‘ongelovigen’ zijn als Duitsers. Het leger van Jan Žižka toonde dit aan, hoewel hij nog vooral verdedigend moest opereren. Prokop de Grote bracht het hogere Europese ideaal daadwerkelijk in de praktijk door ook buiten Bohemen te opereren. Ondanks dat schreef Vavřinec de taborieten wel degelijk patriottisch gemotiveerde acties toe. In zijn beschrijving lijkt het erop dat Žižka af en toe specifiek de Duitsers wilde treffen. Dit is echter waarschijnlijk eerder ingegeven door de opvattingen van de utraquisten, of meer specifiek van

Vavřinec zelf, dan dat dit daadwerkelijk het geval was. Uiteindelijk volgde uit de radicale religieuze opvattingen van de taborieten een veel gematigdere houding ten opzichte niet-Tsjechen dan de utraquisten hadden.

‘Volk’ en ‘vaderland’ kregen dus met name een religieuze connotatie. De utraquisten bleven ook op het punt van patriottisme dicht bij Jan Hus dan de taborieten. Vanwege het gebrek aan vertaald bronmateriaal is het helaas lastig om nog dieper op de stof in te gaan. De geschriften van enkele andere prominente hussieten, zoals Jan Rokycana, Jan Želivský of Mikuláš van Hus, zouden een nog beter en breder inzicht kunnen geven in de patriottische opvattingen van de hussieten. Vanwege de taalbarrière was dat in dit onderzoek niet mogelijk. Daarnaast is het interessant om ook naar de andere kant van de strijd te kijken en de Duitse interpretaties van de hussitische revolutie te onderzoeken. Daar liggen nog veel mogelijkheden tot verder onderzoek die buiten het bestek van dit werkstuk gaan. Toch heeft dit onderzoek een inkijk kunnen geven in de patriottische motieven van de hussieten. De Tsjechisch-nationalistische interpretatie van latere tijd, die in de Hussietenoorlogen het begin van de Tsjechische staat zag, is uiteraard erg radicaal en ingegeven door een groeiend gevoel van nationalisme in de negentiende eeuw. Dat sommige hussieten zich in de middeleeuwen al verbonden voelden met hun eigen *natio*, al dan niet door hun religie, is echter niet geheel uit de lucht gegrepen.

Bronnen en literatuur

Bronnen

Březová, Vavřinec van, *Die Hussiten: die Chronik des Laurentius von Březová 1414-1421*, vert. Josef Bunjoch (Graz, Wenen en Keulen, 1988).

Chelčický, Peter, *Net of Faith*, vert. Enrico C.S. Molnár, in: Enrico C.S. Molnár, 'A study of Peter Chelčický's life and a translation from Czech of part one of his Net of Faith' (onuitgegeven dissertatie, Pacific School of Religion, 1947).

Hus, Jan, *The letters of John Hus*, vert. R. Martin Pope (Londen, 1904).

Hus, Jan, *Výklad viery, desatera a páteře*, ed. Jiří Daňhelka (Praag, 1975).

Literatuur

Agnew, Hugh, *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown* (Stanford, 2004).

Altmann, Wilhem (red.), *Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410-1437)*, 2 dln, J.F. Böhmer, Regesta Imperii XI (Hildesheim, 1968).

Baumann, Winfried, *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen: Deutsch – Lateinisch – Tschechische Literatur vom 10. bis 15. Jahrhundert* (München, 1978).

Bense, Walter F., 'Review: The nobility and the making of the Hussite Revolution by John M. Klassen', *Church History* 50:2 (1981), 212.

Bernard, Paul P., 'Jerome of Prague, Austria and the hussites', *Church History* 27:1 (1958), 3-22.

Betts, R. R., 'Review: John Žižka and the Hussite Revolution by Frederick G. Heymann', *The English Historical Review* 72 (1957), 698-701.

Betts, R. R., 'Social and Constitutional Development in Bohemia in the Hussite Period', *Past & Present* 7 (1955), 37-54.

Cohn, Norman, *The pursuit of the millennium: revolutionary millenarians and mystical anarchists of the middle ages* (New York, 1970).

Ficker, Julius (red.), *Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard. 1198-1272*, J.F. Böhmer, Regesta Imperii V (Hildesheim, 1971).

- Fudge, Thomas A., "'An ass with a crown': heresy, nationalism and emperor Sigismund', in: J.P. Skalný en M. Rechcigl, *The transformation of Czech and Slovak societies on the threshold of the new millennium and their role in the global worlds* (Plzeň, 2004), 199-217.
- Fudge, Thomas A., "'Neither mine nor thine': communist experiments in Hussite Bohemia', *Canadian Journal of History* 33 (1998), 26-46.
- Fudge, Thomas A., 'The "Law of God": reform and religious practice in late medieval Bohemia', in: Zdeněk V. David en David R., Holeton (red.), *Bohemian reformation and religious practice*, 9 dln (Praag, 2002), I: 49-71.
- Fudge, Thomas A., 'The magnificent ride: the first reformation in Hussite Bohemia', in: James L. Halverson (red.), *Contesting christendom: readings in medieval religion and culture* (Lanham, 2008), 227-234.
- Fudge, Thomas A., *The memory and motivation of Jan Hus, medieval priest and martyr* (Turnhout, 2013).
- Grant, Jeanne E., *For the common good: the Bohemian land law and the beginning of the Hussite Revolution* (Leiden, 2014).
- Graus, František, 'The crisis of the middle ages and the Hussites', in: Hans-Jörg Gilomen, Peter Moraw en Rainer C. Schwinges, *František Graus: Ausgewählte Aufsätze (1959-1989)* (Stuttgart, 2002).
- Haberkern, Phillip, 'What's in a name: or what's at stake when we talk about "Hussites"?', *History Compass* 9:10 (2011), 791-801.
- Haberkern, Phillip, *Patron Saint and Prophet: Jan Hus in the Bohemian and German Reformations* (Oxford, 2016).
- Hauner, Milan, 'Czechs and Germans over the centuries: an historical review', *East Central Europe* 18:2 (1991), 127-154.
- Holeton, David R., 'The Place of Children in Utraquist Liturgical Song', in: Zdeněk V. David en David R., Holeton (red.), *Bohemian reformation and religious practice*, 9 dln (Praag, 2002), IX: 111-137.
- Housley, Norman, *Religious Warfare in Europe 1400-1536* (Oxford, 2002).
- Kaminsky, Howard, *A history of the Hussite Revolution* (Berkeley, 1967).

- Kaminsky, Howard, 'Hussite radicalism and the origins of Tabor 1415-1418', *Medievalia et Humanistica* 10 (1956), 102-130.
- Klassen, John M., 'Hus, the Hussites and Bohemia', in: Christopher Allmand (red.), *The new Cambridge medieval history VII: c.1415-c.1500* (Cambridge, 1998), 367-391.
- Klassen, John M., 'The disadvantaged and the Hussite revolution', *International Review of Social History* 35:2 (1990), 249-272.
- Molnár, Enrico C.S., 'A study of Peter Chelčický's life and a translation from Czech of part one of his Net of Faith' (onuitgegeven dissertatie, Pacific School of Religion, 1947).
- Morée, Peter C. A., 'Jan Hus as a Threat to the German Future in Central Europe: The Bohemian Reformer in the Controversy Between Constantin Höfler and František Palacký', in: Zdeněk V. David en David R. Holeton (red.), *Bohemian reformation and religious practice*, 9 dln (Praag, 2002), IV: 295-307.
- Nejedlý, Martin, '« Comme les orties dans le jardin, comme les aigremaines dans la crinière des chevaux...» Les conflits entre Tchèques et Allemands en Bohême au 14e et au début du 15e siècle.', *West Bohemian Historical Review* 1 (2012), 41-71.
- Novak, Arne en P. Selver, 'Memorials of the Czech reformation', *The Slavonic Review* 1:2 (1922), 323-332.
- Paces, Cynthia, *Prague panoramas: national memory and sacred space in the twentieth century* (Pittsburgh, 2009).
- Palmitessa, James R., 'Review: The Magnificent Ride: The First Reformation in Hussite Bohemia by Thomas A. Fudge', *Central European History* 33:3 (2000), 423-425.
- Pjecha, Martin, 'From protecting God's law to spreading faith and vengeance: human agency and the shift towards offensive warfare in the Hussite discourse' (onuitgegeven dissertatie, Central European University, 2012).
- Schindling, Anton en Markus Gerstmeier, 'Jan Hus in der Denkmalkunst: eine Vorläufer Martin Luthers und Giordano Brunos?', in: Badisches Landesmuseum Karlsruhe (red.), *Das Konstanzer Konzil. Katalog: 1414-1418. Weltereignis des Mittelalters* (Darmstadt, 2014), 336-339.
- Šmahel, František, 'The Hussite movement: an anomaly of European history?', in: Mikuláš Teich (red.), *Bohemia in history* (Cambridge, 1998), 79-97.

Šmahel, František, 'The national idea, secular power and social issues in the political theology of Jan Hus', in: František Šmahel en Ota Pavlíček (red.), *A companion to Jan Hus* (Leiden, 2015), 214-253.

Šmahel, František, *Die Hussitische Revolution*, 3 dln (Hannover, 2002).

Spinka, Matthew, 'Peter Chelčický: the spiritual father of the Unitas Fratrum', *Church History* 12:4 (1943), 271-291.

Websites

Grano Salis, 'Ktož jsú boží bojovníci' (versie 1 oktober 2003)
<<http://granosalis.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=2161&mode=nested&order=0&thold=0>> [geraadpleegd op 25-05-2016].

National Jan Hus Festival 'Commemoration: 600 years since the burning of Jan Hus'
<<http://janhus600.cz/english/burning>> [geraadpleegd op 03-06-2016].

Wereldraad van Kerken, 'WCC pays tribute to Jan Hus on 600th anniversary of his death'
<<https://www.oikoumene.org/en/press-centre/news/wcc-pays-tribute-to-jan-hus-on-600th-anniversary-of-his-death>> [geraadpleegd op 03-06-2016].

Afbeeldingen

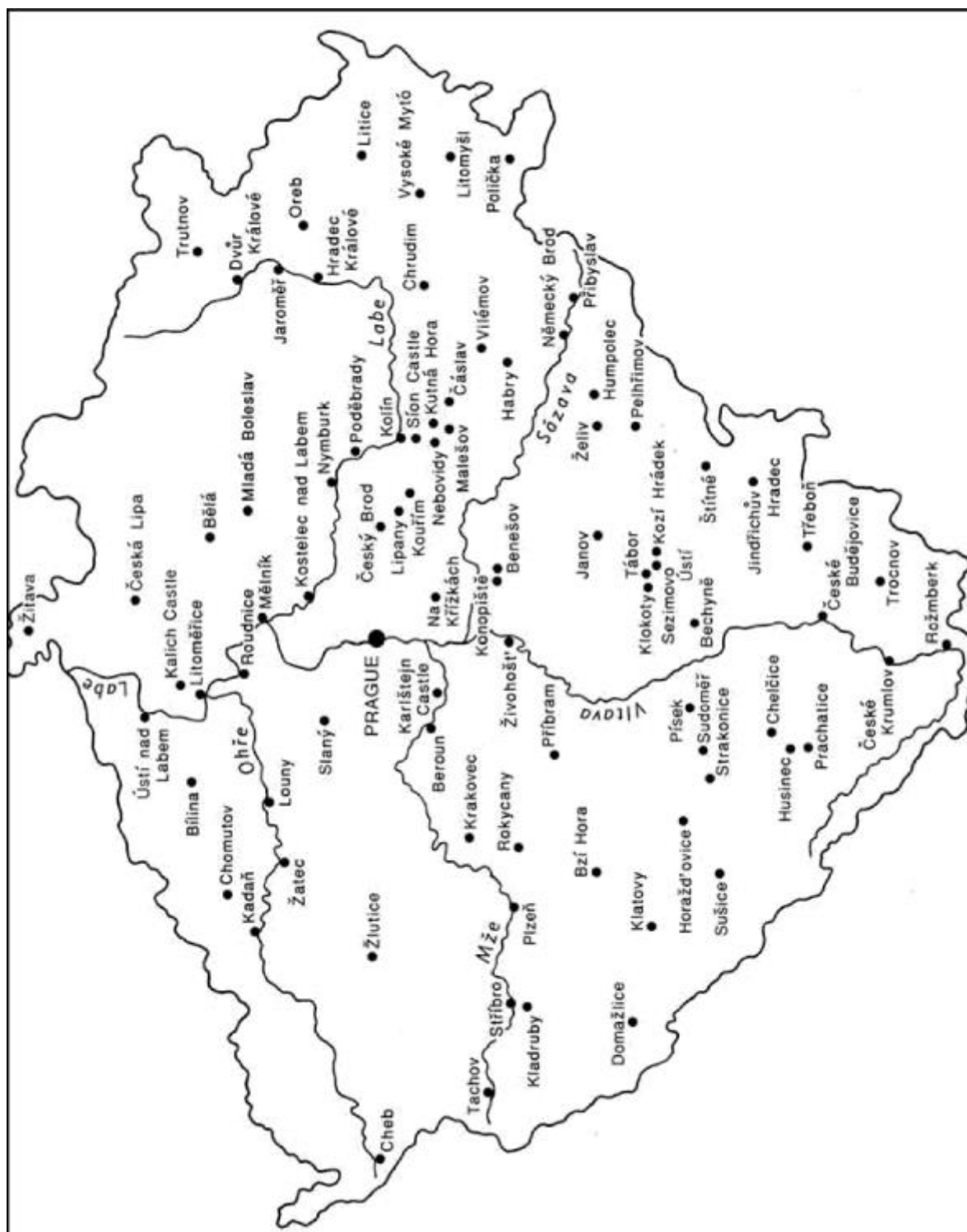
Titelpagina:

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Praha,_V%C3%ADtkov,_pam%C3%A1tn%C3%ADk.JPG> [geraadpleegd op 14-06-2016].

Afbeelding bijlage:

Fudge, Thomas A., *Religious reform and social revolution in Bohemia* (New York, 2010), xvii.

Bijlage 1: kaart van Bohemen in de vijftiende eeuw

Bijlage 2: brief van de Pragenaren aan de Boheemse adel, 5 november 1420

Der Wunsch alles Guten für euch, liebe Freunde!

Wir erheben bei euch Klage gegen Sigismund von Ungarn, obgleich es sich gebührt, zu sagen den König, de, uneingedenk seiner Herkunft, das Vorbild Güte und Milde aller seiner Vorfahren von sich stieß und sich einer unerhörten Grausamkeit ergeben hat, die er der Krone des Königreiches Böhmen zu erkennen gibt durch Brandschatzung, schändliche Vergewaltigung von Mädchen und Frauen, Mord an Erwachsenen und Kindern und durch jede beliebig andere Widerrechtlichkeit, und dies auch noch, indem er letztendlich und arglistig unter Verteidigung der römischen Kirche durch Zuhilfenahme des in der christlichen Ordnung niemals begründeten, vom Paps widerrechtlich ihm gegen uns erlassene Kreuzes anordnet, auf welche Weise er durch schändlichste Verachtung und seinerseits unbegründete Beschimpfung vor der ganzen Welt wegen Ketzerei die tschechische Zunge ausrotten und Fremdländische in diesem Lande zu Ansehe bringen und mit ihnen die Städte der vertriebenen Tschechen besiedeln könne, wie er das offenkundig den Tag Allerheiligen vor dem Vyšehrad gezeigt hat, indem er Herren, Ritter und Edelknappen tschechische Zunge als Verräter beschimpfte, sie vorschickte, und weil er sie nicht retten wollte oder es nicht wagte, obgleich er es konnte, mehr als fünfhundert der Angesehensten um ihr Leben gebracht hat, deren Verführung wir guten Glaubens mit Bedauern beklagen als von Tschechen, die uns blutsverwandt sind und die unter seiner Anführung zur Schwächung unserer tschechischen Zunge geschlagen worden sind. Deutsche und Ungarn, grausamste Feinde unserer Zunge, verschont er, und zwar, indem er sie vor den Tschechen bevorzugt (und) stets auf dieses Ziel hinarbeitet, damit die Tschechen, wenn sie sich selbst gegenseitig hinmorden, geschwächt seien und solcherweise leichter dadurch mit Hilfe der Deutschen und Ungarn in Erschöpfung ausgerottet würden, wie man das lauthals aus dem verfluchten Mund diese Königs gehört hat, als er sagte, er wolle das Land Ungarn dafür hingeben, wenn es in Lande Böhmen keinen Tschechen mehr gäbe.

Deshalb, liebe Freunde, ermahnen wir euch noch einmal aus Liebe und Mitleid: Wenn ihr selbst über euch und über eure angeborene Zunge euch erbarmt, die dieser Tyrann in schändlicher Ehrabschneidung zu verwehren und auszurotten gedenkt, dann sollt ihr, ohne ihm weiterhin und seiner Grausamkeit zu eurer Schande und schließlich zu eurem Untergang behilflich zu sein, euch neben uns darum bemühen, dass das Gesetz Gottes in allen heilbringenden und durch die heilige Schrift begründeten Wahrheiten Freiheit habe ohne Unterdrückung. Dafür nämlich setzt sich dieser König mit seinen Helfershelfern ein, indem er uns von unserer Rettung abtrünnig machen und zu seinem in Konstanz verkündeten ketzerischen Glauben hinführen und

zur Verdammnis bringen will, und er hat keine Nachricht und auch keinerlei oftmals von ihm erbetene Anhörung uns gewähren wollen.

Und für den Fall, dass ihr immer noch ihm geneigt sein wolltet, obgleich ihr seine augenfällige Grausamkeiten und den maßlosen und widerrechtlichen Ruin dieses Landes seht, dann also würden wir annehmen, dass auch ich nach der Ausrottung der tschechischen Zunge trachtet, und wir müssten uns so vor euch in acht nehmen mit Gottes Hilfe wie vor offenen Feinde Gottes und unserer Zunge. – Gegeben am Dienstag nach Allerheiligen.

Uit: Vavřinec z Březové, *Die Hussiten: die Chronik des Laurentius von Březová 1414-1421*, vert. Josef Bunjoch (Graz, Wenen en Keulen, 1988), 177-178.